

O CERCETARE SOCIOLINGVISTICĂ ASUPRA DIALECTULUI AROMÂN¹

MANUELA NEVACI

1. Primele cercetări propriu-zise de geografie lingvistică în dialectologia română sud-dunăreană au fost efectuate înainte de al Doilea Război Mondial. Este vorba de anchetele pentru *Atlasul lingvistic român (ALR)* făcute de Sever Pop și Theodor Capidan la aromânii din Dobrogea.

Anchete de teren concretizate prin publicarea a două atlase, care oferă o imagine parțială asupra dialectului aromân, au fost făcute de Dahmen / Kramer, 1985, 1994 și Neiescu 1997. Rețeaua de anchetă este incompletă, fiind limitată la Grecia (la care se adaugă trei localități din R. Macedonia) în atlasul Dahmen / Kramer și la Albania (7 localități) și R. Macedonia (5 localități) în atlasul publicat de Petru Neiescu. S-au folosit chestionare cu un număr limitat de întrebări (Chestionarul lexical al „Atlasului limbilor Europei” în atlasul Dahmen / Kramer, care are 312 hărți, și un chestionar special pentru minorități în atlasul realizat de Petru Neiescu, care are 212 hărți). Recent, noi am efectuat cercetări de teren la aromânii din R. Macedonia, Grecia și Albania, prezentând, pe baza materialului cules, particularități ale graiurilor aromânești actuale (cf. Nevaci 2013: 67–109).

O nouă etapă, superioară, o reprezintă *Atlasul lingvistic al dialectului aromân* (autor: Nicolae Saramandu, editor: Manuela Nevaci), cea mai amplă cercetare de geografie lingvistică pentru dialectul aromân. Este rodul unor îndelungate cercetări de teren efectuate de Nicolae Saramandu în 61 de localități din Grecia, Albania, R. Macedonia, Bulgaria, cuprinzând într-o imagine de ansamblu întregul areal aromânesc. Sunt cuprinse în lucrare toate graiurile aromânești, care pot fi identificate și descrise pentru prima oară în mod amănunțit pe baza prezentului atlas. Apar în atlas numeroase fapte de ordin fonetic, morfologic, lexical caracteristice graiurilor, care nu au fost semnalate în lucrări anterioare. Realitatea dialectală ilustrată de prezentul atlas e mult mai complexă decât cea cunoscută până în prezent.

2. În stadiul actual al cercetărilor de geografie lingvistică, a apărut un nou tip de atlas, *atlasul sociolingvistic*, ca un complement al atlaselor lingvistice tradiționale. Atlasul sociolingvistic prezintă, în perspectivă spațială, diferențele formelor dialectale, pe sexe și generații. Un model în acest sens este: Harald Thun, *Atlas*

¹ Acest articol a fost realizat în cadrul grantului oferit de Autoritatea Națională Română pentru Cercetare Științifică și Inovație, CNCS – UEFISCDI, proiect nr. PN-II-RU-TE-2014-4-2523.

lingüístico diatópico y diastrático del Uruguay (ADDU), vol. 1, Kiel, Westensee Verlag, 2000 și Vittorio Dell'Aquila, Gabriele Iannácaro, *Survey Ladins. Usi linguistici nelli Valli Ladine*, (Istitut Cultural Ladin, Centro di Studi Linguistici per l'Europa), Trento, 2006.

3. Rețeaua *Atlasului sociolingvistic aromân* (ASAR) va cuprinde 14 localități, din țările balcanice (Albania: 5, Grecia: 5, R. Macedonia: 3, Bulgaria: 1. Până în prezent am redactat chestionarul (140 de întrebări), pe care l-am aplicat experimental în 5 localități din Albania, în 4 localități din Grecia și într-o localitate din R. Macedonia:

1. Peștera – Bulgaria
2. Crușova – R. Macedonia
3. Beala di Supră – R. Macedonia
4. Moloviște – R. Macedonia
5. Meyali Livadi – Grecia
6. Diviaca – Albania
7. Fearica – Albania
8. Moscopole – Albania
9. Corcea – Albania
10. Horopani – Grecia
11. Kristalopiyi – Grecia
12. Andon Poci – Albania
13. Samarina – Grecia
14. Aminciu – Grecia

În legătură cu localitățile anchetate, menționez că sunt de mai multe tipuri. Este vorba despre localități cu populație exclusiv aromânească: Andon Poci, Moscopole, Beala di Supră, Moloviște, Meyala Livadia, Samarina, Aminciu, Kristalopiya, ca și de localități cu așezări cu populație mixtă: Crușova, Corcea, Diviaca, Fearica, Horopani, Peștera. Unele dintre acestea reprezintă vechi așezări aromânești cu populație sedentară: Aminciu, Corcea, Moloviște, altele sunt foste așezări sezoniere de vârațic, în munte, sau de iernatic, în câmpie, devenite așezări stabile după abandonarea păstoritului de tip transhumant: Samarina, Meyala Livadia, Beala di Supră, Fearica.

Un fenomen interesant este cel întâlnit în unele așezări vechi, unde, la populația de bază, s-au adăugat, cu timpul, vorbitori ai altor grupuri. Fără să reprezinte unicul caz, ilustrativă e situația din orașele aromânești Crușova, Vlahoclisura, Târnova. Conform datelor existente, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea Crușova era un mic *ciflic* (teritoriu sub administrație turcească), înființat de aromânii plecați din Moscopole, după distrugerea orașului în 1788 (cf. Weigand 1894: 31–35; Gołab 1984: 78). Au fost două valuri de așezări: primul, format din fărșeroți și graboveni și al doilea, mai târziu, format din aromânii grămosteni veniți din Gramoste, N-V Greciei. Astfel, s-a ajuns la ceea ce se numește în dialectologia actuală *dialect mixture*, definit în Matthews, P.H. (2000). *Oxford Concise Dictionary of Linguistics*. Oxford University Press : “The presence in one form of speech of features seen as reflecting those of two or more historically different dialects”. Chiar dacă în teoria lingvistică nu se acceptă ideea existenței *limbilor mixte*, sau a „limbilor amestecate”, constatăm *la nivelul graiurilor* acest „amestec dialectal”. Fenomenul l-am întâlnit în orașelul Crușova. Graiul de bază e în Crușova cel vorbit odinioară în Moscopole (s-a păstrat sistemul vocalic format din 6 unități, cu lipsa opoziției *ă / â*, ca în graiul fărșerot), dar apar și elemente de grai grămostean (de exemplu, *u* plenison după grupuri consonantice). Fenomene asemănătoare se regăsesc în unele localități aromânești mai vechi, cum sunt Vlahoclisura, Nevesca, Târnova, unde particularități de grai grămostean apar împreună cu particularități de grai fărșerot și grabovean.

Există și localități recent înființate, cu populație de păstori semi-nomazi devenită stabilă: Andon-Poci – Albania, Kristalopiya – Grecia, înființate după 1953.

Moscopole reprezintă o situație aparte. Vechea citadelă culturală a aromânilor (50 000 de locuitori, 27 de biserici, cu singura *Academie* din Balcani), distrusă de către musulmani în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a fost complet abandonată de locuitorii ei. Populația actuală e reprezentată de familii de aromâni fărșeroți, foști păstori care s-au sedentarizat.

4. Chestionarul cuprinde 200 de întrebări structurate în două părți. Prima parte e alcătuită din 52 de întrebări referitoare la: gradul de cunoaștere a dialectului de către vorbitori din mai multe generații, atitudinea vorbitorilor aromâni față de dialectul lor, contexte situaționale în care-l utilizează, perspectiva păstrării și folosirii în continuare a dialectului în mediu aloglot, unde sentimentul alterității

este foarte puternic. Partea a doua a chestionarului cuprinde o listă de 148 de cuvinte selectate din capitolele *Corpul omenesc* și *Familia* din *Chestionarul NALR*, fapt care permite raportarea la hărțile *Atlasului lingvistic al dialectului aromân*, privind vitalitatea dialectului. De exemplu, referitor la prima parte a chestionarului, întrebarea nr. 10 este formulată astfel:

În ce limbă și / sau dialect vorbești (vorbeai) cu mama ta?

Întrebarea este cu răspuns la alegere din următoarele patru posibilități:

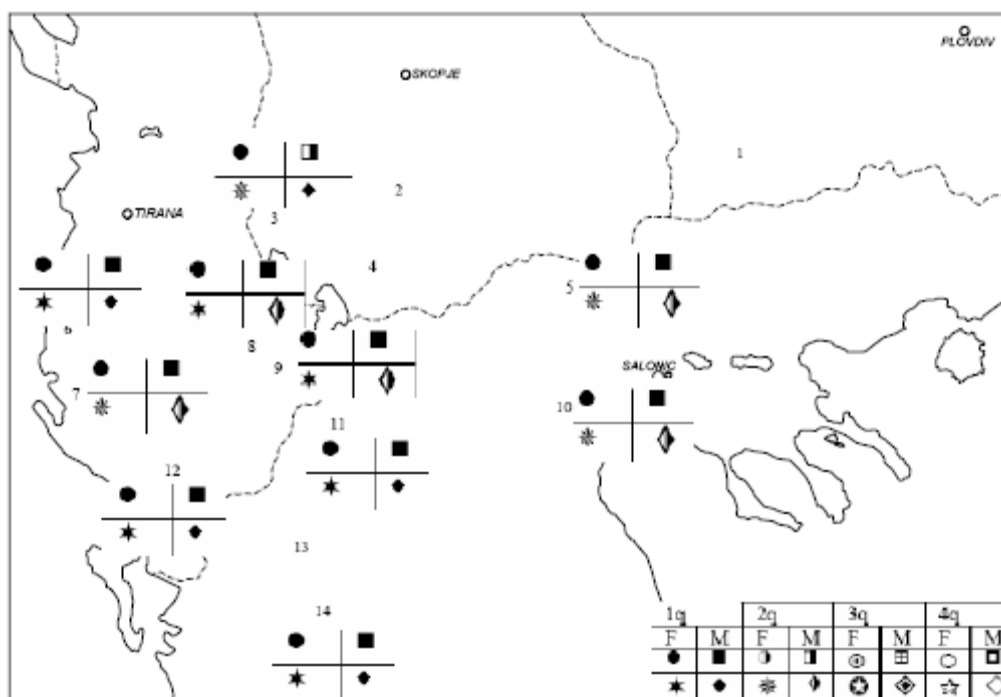
Dialectul aromân.....1 q

Dialectul aromân și limba oficială.....2 q

Albaneză/ Bulgară/ Greacă/ Slava macedoneană 3 q

Alta/ Altul.....10 q (q = chestionar).

ATLASUL SOCIOLINGVISTIC AL DIALECTULUI AROMÂN (ASAR)

10. În ce limbă și / sau dialect vorbești (vorbeai) cu mama ta?

Variantele de răspuns sunt marcate pe hartă cu simboluri diferite. De asemenea, am marcat, prin realizări diferite ale fiecărui simbol, deosebirea pe sexe și pe două categorii de vârstă (persoane tinere – 16–25 de ani și persoane mature: 40–55 de ani). În harta 10 (din seria hărților făcute de noi), la întrebarea respectivă persoanele mature de ambele sexe au răspuns *dialect aromân*, cu excepția

bărbatului din Beala di Supră, R. Macedonia care a răspuns *dialect aromân și limba oficială*. Situația este mai nuanțată în cazul tinerilor de la care am primit următoarele răspunsuri: *în dialect*, 11 persoane (din care 6 fete și 5 băieți); *în dialect și în limba oficială* (4 fete și 5 băieți). Nu am înregistrat la această întrebare niciun răspuns de tipul 3q: Albaneză/ Bulgară/ Greacă/ Slava macedoneană (limba oficială a țării în care s-a făcut ancheta dialectală). De asemenea, nu am înregistrat niciun răspuns 4q: altul/alta: situația în care informatorul aflat într-un teritoriu cu o anumită limbă oficială (de exemplu la Beala di Supra, R. Macedonia se vorbește curent dialectul tosc al limbii albaneze). E posibilă și situația în care informatorul să comunice în limba română literară, în urma participării lui la burse de studiu în România, iar părinții în urma frecventării școlilor românești din Balcani, înainte de desființare. Rezultă din cele de mai sus că în situația de comunicare menționată: fiu/fiică-mamă (mama fiind în toate cazurile vorbitoare nativă a dialectului), indiferent de tipul comunității, dialectul aromân se păstrează foarte bine, fiind în mică măsură concurat de limba oficială, îndeosebi în cazul tinerilor.

În prima parte chestionarul mai cuprinde întrebări privind: statutul actual al dialectului în comunitățile aromânești din Albania, Bulgaria, Grecia și R. Macedonia; gradul de utilizare a dialectului în familie și în afara familiei (medii aloglote); realizarea limbajului intern; ilustrarea asemănarilor dintre aromână și dacoromână; înțelesul termenilor ar. *rămân* (*armân*) și dr. *român*; contactele directe – prin vizite, legături de familie – cu aromânii din România (Wisosenschi 2013: 54); informații indirecte – prin presă, radio, TV – privind România și limba română; rolul școlilor și al Bisericii în implementarea dialectului aromân – în trecut și în prezent; publicații în dialectul aromân; instruirea tinerilor aromâni din Albania, Bulgaria, Grecia și R. Macedonia; gradul de cunoaștere a românei literare (înțelegere, scris, vorbit); aspecte comune ale vieții sociale la aromâni și dacoromâni; exprimarea conștiinței *romanității și a românității*.

În ceea ce privește partea a doua a chestionarului, am ales din lista de cuvinte, spre exemplificare, verbul *zburăsc*^o ‘vorbesc’, format pe teritoriu aromânesc de la substantivul *zbor*^o ‘vorbă, cuvânt’ (< sl. *sŭborŭ*):

HARTA 74. VORBESC, ind. prez., 1 sg. ‘je parle’ [167]

Știi cuvântul *zburăsc*^o ?

îl folosesc.....1q **Enunț:** *Zburăsc*^o *armân* *șăști cu tini*

îl recunosc.....2q

nu-l știu.....3q

La harta 74, la întrebarea: Știi cuvântul *zburăsc*^o ?, persoanele mature de ambele sexe au răspuns că *îl folosesc*, alcătuind enunțurile:

3. Beala di Supră – R. Macedonia

M. *Zburăsc*^o *rămân* *șăști cu tini*. ‘Vorbesc aromânește cu tine’.

F. *Zburăsc*^o *cu bărbă-ău*. ‘Vorbesc cu bărbatul meu’.

5. Meyali Livadi – Grecia

M. *Fęátılı zburășcu cu míni*. ‘Fetele vorbesc cu mine’.

F. *Eı̇ı zburășcu tútâ Ęú@*. ‘Ei vorbesc toată ziua’.

6. Diviaca – Albania

M. *Zbupășc ° rãmănęști cu múma*. ‘Vorbesc aromânește cu bunica’.

F. *Sřácpa nu-â zbupăște*. ‘Soacra nu-mi vorbește’.

1. Fearica – Albania

M. *Cilimęâi zburășc ° tútâ Ęú@*. ‘Copiii vorbesc toată ziua’.

F. *Mitřu zbuřăște cu ařá al ° Muřa*. ‘Mitru vorbește cu aceea [=soția] lui Mușă’.

2. Moscopole – Albania

M. *Fęta a meău zbuřăște rãmănęște cu sřářale*. ‘Fata mea vorbește aromânește cu prietenele’.

F. *Tini zbupășt–mult ° Ęine pãmănęște*. ‘Tu vorbești foarte bine aromânește’.

3. Corcea – Albania

M. *Pręftu Veriga zburăște rãmănęște cu nvęsta lu~*. ‘Preotul Veriga vorbește aromânește cu soția’.

F. *Mini zbupășc ° Ęini ř–italiști*. ‘Eu vorbesc bine și italiana’.

4. Horopani – Grecia

M. *Zburășc ° cu viřinu ti ună rızveriři*. ‘Vorbesc cu vecinul pentru o afacere’.

F. *Dáda iâ zburăști di pápu*. ‘Mama îmi vorbește de bunicul’.

5. Kristalopiyi – Grecia

M. *FiĘóřĩ a mex zbuřășc ° tu cafiné cu proédñu*. ‘Băieții mei vorbesc în cafea cu primarul’.

F. *Nu zbupășc ° cu xéâı*. ‘Nu vorbesc cu străinii’.

6. Andon Poci – Albania

M. *Lále a meı zbupăște cu picupápu a nost ° s-nă adúcă caș °*. ‘Unchiul meu vorbește cu

ciobanul nostru să ne aducă brânză’.

F. *Mini zbupășt ° cu tını*. ‘Eu vorbesc cu tine’.

14. Aminciu – Grecia

M. *Zburășcu cu dimárhul ° din hřárá*. ‘Vorbesc cu primarul din sat’.

F. *FiĘórlu a mé@ zburăște armănęăște cu paréã lu~*. ‘Băiatul meu vorbește aromânește cu grupul lui de prieteni’.

Tinerii au răspuns după cum urmează:

4. fete *îl recunosc* și 6 fete *îl folosesc*, cu următoarele enunțuri:

3. Beala di Supră – R. Macedonia

F.: *FiĒōrī zburășc ° cu fĕtīli*. ‘Băieții vorbesc cu fetele’.

6. Diviaca – Albania

F.: *Fĕtīle zburășt ° ti pái*. ‘Fetele vorbesc despre zestre’.

8. Moscopole – Albania

F.: *Ti ĩi să zburășt °?* ‘Despre ce să vorbesc?’

9. Corcea – Albania

F.: *Mapía zburăște cu sóp-sa*. ‘Maria vorbește cu sora sa’.

11. Kristalopiya – Grecia

F.: *Mīni zburășt ° cu tīni*. ‘Eu vorbesc cu tine’.

12. Andon Poci – Albania

F.: *Nvĕsta nu zburăști dininteĝă áli sĕácpi*. ‘Nora nu vorbește în fața soacrei’.

14. Aminciu – Grecia

F.: *Nicu Őrlu zburăști cu nvĕsta*. ‘Gospodarul casei vorbește cu soția’.

Un băiat din Horopani, Grecia nu știe cuvântul știe, 4 băieți *îl recunosc* și 5 băieți *îl folosesc*, cu următoarele enunțuri:

3. Beala di Supră – R. Macedonia

M.: *Nu zburășt ° cu tine*. ‘Nu vorbesc cu tine’.

6. Diviaca – Albania

M.: *Fĕta zburăști cu fĕiōñu*. ‘Fata vorbește cu băiatul’.

11. Kristalopiya – Grecia

M.: *Zburășt ° anglicá cu xéâxi*. ‘Vorbesc englezește cu străinii’.

12. Andon Poci – Albania

M.: *Fĕtīle zburășt ° mult ° când ° s-adúnă-n cále*. ‘Fetele vorbesc mult când se întâlnesc în drum’

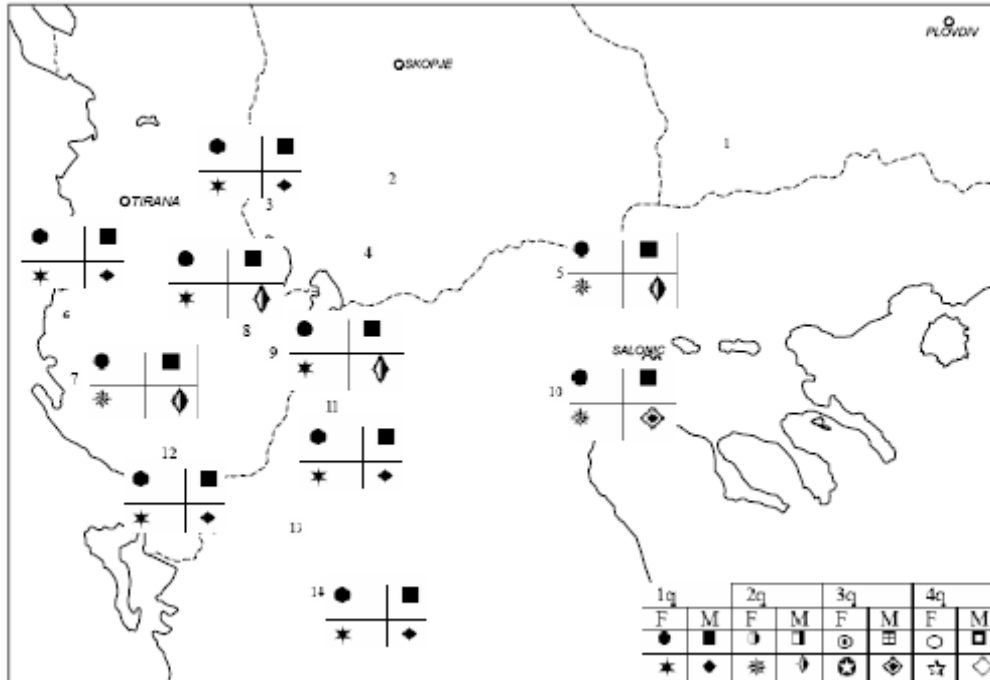
14. Aminciu – Grecia

M.: *Zburășcu cu vríta*. ‘Vorbesc cu iubita’.

Observăm că, spre deosebire de persoanele de vârstă matură, cele tinere nu folosesc în aceeași măsură verbul *zburășc °*. Însă cei care *îl folosesc*, 10 tineri din 20, dintre care 6 fete și 4 băieți, construiesc cu ușurință enunțuri în dialect.

5. ASAR este o premieră în lingvistica românească. Pe baza lui se vor putea face raportări – cu privire la metodologie și la materialul lingvistic – la datele cuprinse în lucrarea similară elaborată de Harald Thun.

ATLASUL SOCIOLINGVISTIC AL DIALECTULUI AROMÂN (ASAR)

HARTA 74. VORBESC, ind. Prez. 1 sg. 'je parle' [167]

Imaginile etnografice și textele din anexă reliefează păstrarea identității culturale a aromânilor în mediu balcanic. Exemplificăm cu un text înregistrat și transcris de noi, text care va face parte din anexa atlasului:

[va-â Ęăț niŃâm / cãniți mãrtãs- tîni cum / irã s-cum° ... s-feăți núŪta/ când°
vîniřã di ti susîrã i cã ma-zîvre / sã-â Ęăț di la pái di vîniřeșãra]

cãnis-feăți núŪta / di la [ε] di Ĭo / cãn iz-bãgã pãnã cu sãmîta / cãnis-ahurŃeăște
núŪta la feățã/

[la feățã Ĭo / s-ahurŃeăș núŪta]

Ĭo / s-ahurŃeăș núŪta / Ĭo / seãrã z-bãgã sãmîta ș-îs-fãțeã pãni cu sãmîta/

[țîř-ățeã sãmîta ?]

sãmîta / ăsti nãut° / și mușérili cãntã și nveășta lâ dãdeã pudđali/

[aistã fãțeș-ș-tîni? Ęã tîni cum fãțeș]

da/ aistã fec° ș-mîni/ dapó / a vîniře / ș-uduseã pá / pá / a ca / aveã / blanŃeți ßășúti di
pãrînt / di máma / dãgã și túti lúçãrili cã / vřeã s-lã da la Ĭrambó (informator: Nuța
al° Pit°, 75 de ani, Comuna Cogealac, jud. Constanța)

[o sã-mi spui puțin, când te-ai mãritat tu, cum era și cum se făcea nunta/ când
venîrã de te logodîrã sau, dacã vrei sã-mi spui de la zestre, de vîneri searã]

când se făcu nunta/ de joi când se punea pâinea cu năut/ când începe nunta la fată/
 [la fată joi începea nunta]
 joi începea nunta/ joi seară se punea năutul și se făcea pâine cu năut/
 [ce e aia *sămîță* ?]
sămîță este năut/ și femeile cântau și mireasa le dădea șorțuri/
 [așa făcuși și tu? spune, tu cum ai făcut?]
 da/ asta făcuși și eu/ apoi vineri își aranja zestrea/ zestrea pe care o avea: cuverturi
 țesute de părinți / de mama/ cergă și toate lucrurile pe care vrea să le dea mirelui//

6. *Atlasul sociolingvistic al dialectului aromân* (ASAR) permite, pentru prima oară, o viziune sociolingvistică asupra aromânei, fapt care nu rezultă din lucrările anterioare de dialectologie. Spre exemplu, la nivel fonetic, se poate observa cum marca distinctivă a graiului fărșeroșilor plisoț – în ceea ce privește consonantismul – vibranta [r] se realizează la femei ca [p] [r velar] sau [p] (r uvular) mai ales atunci când rezultă din reducerea grupurilor consonantice [rn] și [rl]: *cărpe* ‘carte’, *iăpă* ‘iarnă’, *căpă* ‘carne’, *sôpă* ‘soarele’, iar la bărbați ca ca [r] (apical) (cf. Capidan 1931: 190–192; cf. Saramandu 1984: 431, Nevaci 2011: 75; vezi și Saramandu 2007).

ASAR reprezintă un progres în domeniul geografiei lingvistice, subliniind importanța dialectului, ca păstrător ale romanității și românității și în mediu balcanic.

BIBLIOGRAFIE

- Capidan 1931 – Theodor Capidan, *Fărșeroșii. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, Cluj, 1931 (extras din *Dacoromania*, VI).
- Dahmen, Kramer 1985, 1994 – Wolfgang Dahmen, Johannes Kramer, *Aromunischer Sprachatlas. Atlasul lingvistic aromân*, I, Hamburg, 1985; II, Veitshöchheim bei Würzburg, 1994.
- Dell’Aquila, Iannácaro 2006 – Vittorio Dell’Aquila, Gabriele Iannácaro, *Survey Ladins. Usi linguistici nelli Valli Ladine*, Trento, Istitut Cultural Ladin, Centro di Studi Linguistici per l’Europa, 2006.
- Neiescu 1997 – Petru Neiescu, *Mic atlas al dialectului aromân din Albania și din Fosta Republică Iugoslavă Macedonia*, București, Editura Academiei Române, 1997.
- Nevaci 2013 – Manuela Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române (colecția Aula Magna), 2013.
- Nevaci 2011 – *Graiul aromânilor fărșeroși din Dobrogea*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Universitară (editură acreditată CNCS: B), 2011.
- Saramandu 1984 – Nicolae Saramandu, *Aromâna*, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 423–475.
- Saramandu 2007 – Nicolae Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române, 2007.

- Saramandu 2014 – Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2014, LIII p. + 470 p. + 60 ilustrații + hartă [Nevaci, Manuela (editor)].
- Thun 2000 – Harald Thun, *Atlas lingüístico diatópico y diastrático del Uruguay (ADDU)*, vol. 1, Kiel, Westensee Verlag, 2000.
- Weigand 1895 – Gustav Weigand, *Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchung*, Leipzig, Barth Verlag, 1895.
- Wisșenschi 2013 – Iulia Wisșenschi, *Experiența deportării. Dinamici, percepții și forme culturale de exprimare identitară ale unor grupuri de aromâni din Bărăgan*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române.

A SOCIOLINGUISTIC RESEARCH (ON THE AROMANIAN DIALECT)

ABSTRACT

New approaches lead to the development of new research directions, such as sociolinguistics, perceptive dialectology, etc. I would like to refer here to the prospective publication of *a sociolinguistic atlas of the Aromanian dialect*.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române